

A MAGYAR TANÁCSKÜZTÁRSASÁG HADIGAZDASÁGA

(I. KÖZLEMÉNY)

Dömötör Gergely százados

A korszerű hadigazdálkodás jellemző vonásai

A történelem folyamán a háborúkban mindig nagy szerepet játszottak a gazdasági tényezők, hiszen a hadsereg emberanyaga, a haditechnika mennyisége és minősége teljesen a termelőerők fejlettségi fokától, a termelési viszonyok jellegétől, vagyis a termelési módtól függ. A termelőerők színvonala és az ennek megfelelő társadalmi szerkezet határozza meg a fegyveres erők mennyiségét és növekedésének lehetőségeit, a parancsnoki káderek számát és minőségét, a háború haditechnikai alapjait, de meghatározza a háború jellegét, méreteit, a hadviselés módját is.

A társadalmi és gazdasági berendezkedéstől függ az állam ellenálló-képessége, mozgósítási lehetőségei. Végeredményben az ipar, a közlekedés, és a mezőgazdaság állapotának, a nemzeti jövedelem színvonalának és a társadalmi osztályok viszonyának összessége, az állam berendezkedése, a háború jellege határozza meg a hadviselés erőforrásait, valamint politikai és gazdasági alapjának, azaz a hátországnak a szilárdságát.

Pedig „a hátország a front szempontjából elsőrendű fontosságú, mert ez s csakis ez táplálja a frontot nemcsak mindenféle élelemmel, ruházattal, hadfelszereléssel, hanem emberekkel is — harcosokkal, hangulattal és eszmékkel. Az állhatatlan s még inkább az ellenséges hátorország, állhatatlan és laza tömegekké változtatja a legjobb, a legszorosabban egybeforrott hadsereget is.”¹

A hátország szilárdságának egyik leglényegesebb eleme a gazdasági tényező. E tényező jelentősége az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának hadviselésében „a háború gépi korszakában”² még jobban fokozódott.

A korszerű háború milliós tömeghadserege, hatalmas és bonyolult haditechnikája magas követelményeket támaszt az egész népgazdaság-

¹ Sztálin művei. 4. Szikra 1950. 342. o.

² A háború kézműipari és gépi korszakának megkülönböztetése. I. V. Sztálintól származik. Az utóbbi az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának minőségi tekintetben gyökeresen megváltozott háborúit foglalja magába.

gal szemben. Nagyrészt e követelmények kielégítésétől függ az egyes hadműveletek, de az egész háború kimenetele is.

Míg a „kézműipari korszak” háborúiban a katonai erőt csupán a hadsereg mennyisége, minősége, haditechnikai ellátottsága, a kiképzett tartalékok, a békében felhalmozott készletek és a meglévő hadiipari lehetőségek határozták meg, addig a „gépi korszakban” megváltozott a helyzet. Magán a fegyveres erőn és tartalékain kívül a társadalom politikai és erkölcsi színvonala, az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés fejlettsége, a nyersanyagkészletek, a munkaerőtartalékok, a gazdasági lehetőségek, valamint az állam mindezeket szervező és mozgósító képessége lett a katonai erő döntő tényezője.

A gépi korszakban a kisméretű helyi, legfeljebb egy kontinensre kiterjedő háborúk helyét rendszerint világháborúk foglalják el. A néhány tízezer fős hadseregek sokmilliós fegyveres erőkké nőttek. Sokszorosára növekedett a hadsereg haditechnikai ellátottsága és manőverező képessége is. Ezzel együtt kiterjedtek a háború méretei, a küzdelem hosszan elnyújtott, tartós jelleget öltött.

Mindez rendkívüli mértékben megnövelte az ipar szerepét a fegyveres erők anyagi szükségleteinek biztosításában. A korszerű haditechnikai eszközök előállításához az egész nemzetgazdasággal szemben hatalmas követelményeket támaszt. Az állandó hadiipar nem képes a front egyre jobban növekvő igényeivel megbirkózni. Ezért az ország egész gazdasági életét be kell vonni a háborús szükségletek kielégítésére. A hadianyagot gyártó iparágakon kívül igénybe kell venni az alapanyag termelő ipart, a közlekedést és a mezőgazdaságot. Csak ezeknek a gazdasági ágaknak együttes erőfeszítése képes a haditermelés szakadatlan növelésére.

Az *iparnak* kell biztosítani a hadsereg haditechnikai szükségleteit, valamint egyéb felszerelési cikkeit. E téren legnagyobb feladatok a fegyver-, lőszer-, gép- és gépjárműgyártásra, az üzemanyag-, repülőgép- és vegyi iparra hárulnak. A bányászatnak és az alapanyag termelő iparnak mindehhez elegendő mennyiségű nyersvasat, acélt és acéltövezeteket, szemet, színes és ritka fémeket, vegyi-metalloid elemeket, üzemanyagokat és vegyi nyersanyagokat kell szolgáltatnia. A háború szükségletein felül — ha csökkentett mennyiségben is —, de biztosítani kell a hátsó ország közszükségleti cikkeit.

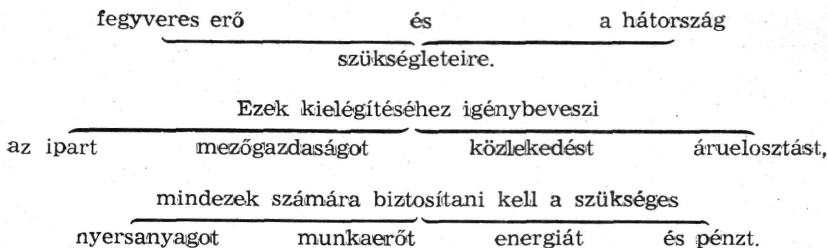
A *közlekedés*, elsősorban a vasúti és gépköcsi szállítás, jelentős mértékben befolyásolja a katonai és gazdasági mozgósítás időtartamát, a hadsereg manőverező képességét, a front ellátásának lehetőségeit és a hátsó ország egyes gazdasági körzetei közötti összeköttetést.

A *mezőgazdaság* terjedelmétől és termelékenységétől függ a hadsereg és a polgári lakosság élelmezése és több iparág, — köztük olyan fontosak is mint a textil- és bőripar — nyersanyagellátása.

Igen nagy mértékben igénybeveszi a háború a hadviselő állam *pénzügyi* rendszerét is. A hatalmasra növekedett közvetett és közvetlen katonai kiadások ugyanis felemésztik a nemzeti jövedelem jelentős részét.

Elesen vetődik fel az *embertartalékok* problémája is. A hatalmassá nőtt fegyveres erő óriási tömegeket von el a gazdasági élettől, ugyanakkor biztosítani kell a haditermelés miatt megduzzadt ipar, a közlekedés, és a mezőgazdaság egyre emelkedő munkaerőszükségletét. Mindezeket a nehézségeket lényegesen növelik azok a veszteségek, amit az ellenség tevékenysége okoz a nemzetgazdaságnak.

Az állam háborús gazdálkodása tehát igen sokoldalú és kiterjed:

A békegazdálkodásról a hadigazdálkodásra való rátérés hosszú, bonyolult folyamat és hatalmas szervezési munkát igényel. Ezt a folyamatot általában *gazdasági mozgósításnak* nevezzük. Ezt a hosszú folyamatot már békében elvégzett mindenre kiterjedő, alapos előkészítő munkával le lehet, de le is kell rövidíteni. A gazdasági mozgósítás alatt pótolni kell a katonai mozgósítás során a termelésből kiszakított tömegeket, fokozni kell a háború szükségleteit kielégítő tárgyak gyártását, csökkenteni a közszükségleti cikkek előállítását és a háborúval nem kapcsolatos egyéb kiadásokat. Természetesen ezen intézkedések jelentős része a polgári lakosság szükségleteinek rovására történik. Csak az az állam bírja ki megrázkódtatás nélkül ezeket a nehézségeket, melynek társadalmi — gazdasági felépítettsége, lakosságának osztályviszonyai, politikai és erkölcsi felfogása szilárd, teherbíró.

A gazdasági mozgósítás jellegét, terjedelmét és hatékonyságát az határozza meg, hogy a termelő eszközök magánosok vagy az egész társadalom tulajdonában vannak-e. Az előbbi eset — ahogy ez a tőkés országokban fennáll — feltétlenül gátolja, sőt részben lehetetlenné teszi az erőforrások mozgósítását és a háború érdekében való igénybevételeit, míg az utóbbi biztosítja az egész gazdaság gyors és tervszerű átállítását, az erőforrások teljes igénybevételeit. Tehát a szocialista országok — csakúgy mint egyéb téren — a hadigazdálkodás terén is mérhetetlen fölényrel rendelkeznek.

Hadigazdálkodás az első imperialista világháborúban

Az első világháború előtt a hadigazdaság csak a fegyveres erő közvetlen szükségleteit ellátó néhány vállalatra korlátozódott és lényegében nem lépte túl a szorosan vett hadiipar kereteit. Éppen ezért csak egy különálló — nem túlságosan nagy — részét alkotta a nemzetgazdaságnak. Háború esetén ez a rész némileg megnövekedett, de egyetlen alkalommal sem történt meg, hogy a hadigazdaság szolgálatába állították volna az egész nemzetgazdaságot, vagy akár annak túlnyomó részét, hiszen a háborús szükségletek fedezésére bőségesen elegendők voltak a békében felhalmozott készletek, illetőleg a fogyasztást a hadiipar nem túlságosan felemelt termelése is biztosítani tudta.

Az első világháborúra készülők országok vezérkarai, nem tudván kiértékelni azt, hogy a fejlődés törvényei következtében a háború jellege gyökeresen megváltozott, elegendőnek tartották nagy tartalékok felhalmozását, és a hadiipar kapacitásának némi növelését, de a gazdasági mozgósítást nem szervezték meg.

Ezek az előkészületek valóban elegendőnek látszottak a háborúhoz, mivel Németország az 1870—71-es porosz—francia háborúban 817 000, Oroszország 1904—1905-ben pedig 950 000 tüzérségi lövedéket használt fel. De ezek a készletek korántsem voltak elegendők a „gépi korszak” első nagy háborújában. Már az első hónapokban minden hadviselő államban fegyver- és lőszerhiány mutatkozott, melyet a speciális hadiüzemek még enyhíteni sem tudtak. A villámháborúra számító kormányok és vezérkarok kénytelenek voltak harc közben kiegészítő hadiipart létrehozni, majd rövidesen felmerült annak a szükségessége, hogy az egész ipart a háború kielégítése szolgálatába állítsák. De ez is elégtelennek bizonyult, ezért új üzemek egész sorát kellett létesíteni. Mindez nem ment simán, hanem a monopoltőke csoportjainak vad konkurenciaharca kísérte, ami természetesen a haditermelésre való átállást jóval meghosszabbította.

Az iparnak a haditermelésre való átállítása a hadviselő országok zömében 1915 elejétől átlag 1916 közepéig befejeződött, de Angliában 1917-ig, sőt az USA-ban 1918-ig tartott.

A hadi megrendelések az egyes országokban — a készárutermeléshez viszonyított százalékokban — a következőképpen foglalkoztatták az egész ipart:³

	1915	1916	1917	1918
Németország	35	60	75	75
Anglia	25	40	60	65
Franciaország	30	45	70	75
USA	—	—	10	40

³ Belov: A korszerű háború gazdasági kérdései, Pol. Fcfség 1952. 116. o.

A hadiiparban foglalkoztatott munkások százaléka, az egész ipar munkásságához viszonyítva, Németországban 58,3%, Oroszországban 76%, Franciaországban 57%, Olaszországban 64,2%, Angliában 46%, az Egyesült Államokban 31,6%-ot tett ki 1917-ben.⁴

A hadigazdálkodásra való áttéréssel együtt járt valamennyi országban a közszükségleti cikkek termelésének rohamos csökkenése, az adók emelése, a dolgozók egyre fokozódó kizsákmányolása, a spekuláció hatalmas méretű elburjánzása, a tőkésék mesebeli meggazdagodása, a tőkecentralizáció és koncentráció fokozódása, valamint a monopolkapitalizmusnak „hadi állami monopolkapitalizmussá” való átalakulása.

A monopóliumok urai a dolgozók fokozott kizsákmányolásának biztosítására és a konkurens kistőkések megfojtására a gazdasági életet militarizálták. A gazdaság militarizálásával és a mindenre kiterjedő állami szabályozással sikerült a háború összes terhét a dolgozók vállaira hárítani.

A militarizált hadigazdaság hatalmas hasznot biztosított a tőkéseknek, de nem oldotta meg a háború által felvetett problémákat, nem tudta megakadályozni a gazdasági élet hanyatlását és képtelennek bizonyult arra, hogy kibírja a háború megpróbáltatásait. A gazdasági bomlás a külföldi tőkésék karmaiban vergődő, elmaradt cári Oroszországban kezdődött.⁵ A nemzetiségi ellentétekkel terhes Osztrák–Magyar Monarchia rövidesen követte, de Németországban sem volt rózsás a helyzet.⁶

A világháború kitörése gazdasági téren az *Osztrák–Magyar Monarchia*t — csakúgy, mint a többi államokat — szinte teljesen felkészületlenül találta. Kivételt csak az ipar egész csekély töredékét kitevő hadiipar képezett. Hosszú ideje készültek ugyan a háborúra és évek óta módszeresen növelték a hadikiadásokat,^{6a} szélesítették a hadiipar be-

⁴ *Belov*: I. m. 116. o.

⁵ A nyersvastermelés az 1914. évi 249,3 millió pudról 1917-re 98,9 millió pudra esett le. A kőszéntermelés 1913. évi 2199 millió pudról 873 millióra csökkent. A vetésterület 83,9 millió gyeszjatinról 78 millió gyeszjatinra csökkent. Az árak pedig az 1914. évi szintet 100-nak véve 1916-ra 117-re emelkedtek. *Belov*: I. m. 118–119. o.

⁶ Németországban a széntermelés az 1914. évi 190 millió tonnáról 1918-ban 160 millió tonnára, a nyersvastermelés 16,7 millió tonnáról 2,5 millió tonnára esett le. *Belov*: I. m. 120. o.

^{6a} A Monarchia költségvetésének katonai kiadásai 1900 és 1913 között.

év	Katonai kiadások	
	1000 koronában	%-ban
1900	336 497	100
1908	495 949	147
1909	623 718	185
1910	554 085	165
1911	532 500	158
1912	669 972	199
1913	909 987	270

A katonai terhek megoszlása Magyarország és Ausztria között az 1911. május 23-i védőtörvény után:

ruházásait,^{6b} de az elkövetkezendő háború valódi jellegét, méreteit kiértékelni még megközelítőleg sem tudták. Villámháborúra számítottak s az ennek megfelelő előkészületek a valóságban elégtelennek bizonyultak.

	A védőtörvény			
	előtt		után	
	Magyarország	Ausztria	Magyarország	Ausztria
	koronában			
Közös hds.	159 346 460	278 418 540	238 000 000	416 000 000
Honvédség	61 000 000	—	107 000 000	—
Landwehr	—	75 000 000	—	82 500 000
Összesen:	220 346 460	353 418 540	345 000 000	498 500 000
%-ban:	38,4	61,6	41	59

Ezekben az összegekben nincs benne a 312 milliós flottaberuházás egy évre jutó terhe, amely ezeket az arányokat kissé módosítja, mivel abból Magyarország csak 36,4%-ban részesedett.

Berend—Bánki: Magyarország gyárlapja az imperializmus első világháború előtti időszakába. 1900—1914. Szikra 1955. 282—283. o.

^{6b} A háború előtt a következő magyarországi gyárak foglalkoztak hadianyaggyártással:

Gyár neve	Főtelephely	Hadianyag neve
Nóbel Dynamit	Pozsony	anhidrit, lőgyapot, tengeri akna, torpedó
„Vulkán“ Gépgyár Rt.		gyutacsok
Titánit Magyar Biztonsági Robbanóanyag Gyár	Trencsén	robbanó anyag
Osztrák-Magyar Állami Vasúttársaság Vasműve	Resica	tüzérségi lövedékek
Diósgyőri Állami Vasmű	Diósgyőr	tüzérségi lövedékek 25—305 mm-ig, lővegtalpak, lőszerkocsik
Weiss Manfréd Művek Rt.	Csepel	tüzérségi lőszer gyalogsági lőszer mozgókonyha tábori sütőkemence
Fegyver és Gépgyár Rt.	Budapest	hadipuskák

Nem szervezték meg például a békeiparnak a haditermelésre való átállását, a rendelkezésre álló készletek racionális felhasználását, sőt a meglévő termelési szint fenntartását sem. Ennek főoka a vasúti szállítás szervezetlensége volt. A vasutakat teljes mértékben igénybe vette a fegyveres erő felvonulása. A mozgósításkor a tehervagonokat ott, ahol voltak, kiürítették s az árukészletek a szabad ég alatt pusztultak. A vasúti teheráruforgalom teljesen megszűnt és csak néhány feltétlenül fontos cikket lehetett szállítani, azt is korlátozott mértékben. Emiatt az üzemek termelése már az első hónapokban akadozott. A vasúti szállítás válsága miatt — a nagy készletek ellenére is — só- és szénhiány mutatkozott.

A termelés megindítására kénytelenek voltak a polgári szállítást megszervezni. Ennek irányítására központi szállítás vezetőséget állítottak fel, amely megpróbálta a legfontosabb nyersanyagszállításokat is megoldani.

Gyár neve	Főtelephely	Hadianyag neve
Ganz Danubius Gép, Vagon és Hajógyár	Budapest	tehergépkocsik, hadihajóalkatrészek
	Fiume	torpedó naszádok, torpedó rombolók (800 t) „Novara” cirkáló osztály „Szt. István” csatahajó
Magyar Ágyúgyár Rt.	Győr	lövegek
Magyar Vagon és Gépgyár Rt.	Győr	tehergépkocsik
Róth-féle Töltényhüvelygyár		gyalogsági lőszerhüvely
„Hunnia” Hadfelszerelési és Fémiparművek	Pozsony	különböző felszerelési cikkek
Benz Magyar Automobil és Motorgyár		gépkocsi
Gép és Vasútfelszerelési Gyár Rt.	Kistarcsa	gk. motor
Bárdi József Automobil Rt.		gk. alkatrész
Gazdasági és Hadiszekérgyár Rt.		fogatolt járművek
Magyar Robbanóanyaggyár Rt.	Zurány	robbanóanyag
„Marta” Magyar Automobil Rt.	Arad	személy és tehergépkocsi
Magyar Léghajó és Repülőgép Rt.	Albertfalva	repülőgép
Magyar Lloyd Repülőgépgyár	Aszód	repülőgép

Ezeknek a gyáraknak nagyrésze 1900 és 1913 között létesült, vagy ekkor bővítették ki, illetőleg korszerűsítették. Ezenkívül jelentős tételeket szállított a hadseregnek az élelmiszer, bőr, textil, optikai és elektrotechnikai ipar is.

Mindez hatalmas feladatokat rótt a vasutakra, hiszen 1914—1915 folyamán a vasutaknak a haderő szükségleteire naponta átlag 283 vonatot kellett továbbítani, de volt olyan nap is, amikor 444 katonai szerelvény futott.⁷

1915-ben megkezdték a termelés szabályozását, a nyersanyagok elosztását és megalakultak a különböző nyersanyagközpontok, bizottságok, elosztó irodák. Megindult a hulladékanyagok rendszeres gyűjtése és a pótanyagkutatás. Mind több és több üzemet kapcsoltak be a haditermelésbe. Míg a háború kezdetén csak 30, addig 1918 végén már 3000 különféle üzem gyártott hadianyagot.⁸ Egész sor új ipartelepet létesítettek. 1914-ben 30, 1915-ben 25, 1916-ban 29 és 1917-ben 47 új hadiüzemet alapítottak.⁹ Igen nagy gondot okozott a munkaerő biztosítása. 1914-ben a mozgósításkor a szakmunkásokat is bevonultatták katonai szolgálatra és mikor 1915-ben elrendelték leszerelésüket, nagy részük már elpusztult a hadszíntéren, pótlásuk pedig nagy nehézségekbe ütközött. A háború első heteiben a gazdasági élet megbénulása — a hatalmas méretű behívások ellenére — nagy munkanélküliséget okozott. Ez azonban nem tartott sokáig. A hadigazdálkodásra való rátérés után rövidesen válságos munkaerőhiány keletkezett. 1915-ben kénytelenek voltak bevezetni az általános munkakötelezettséget és a hadsereg részére dolgozó üzemek központi munkásellátását. A dolgozók fokozott kizsákmányolásának biztosítására igen sok üzemet militarizáltak. A tőkés felismerték, hogy a militarizálás előnyös számukra, ezért sok vállalat maga kérte katonai felügyelet alá helyezését. 1915. október 1-ig már 263 üzem volt katonai felügyelet alatt.¹⁰

Már a háború elején nagy nehézségek jelentkeztek a nyersanyag-ellátás terén. Kevés volt a textilanyag, nagy volt a hiány a bőrneműekben. A fémek közül főleg a nikkelt és a réz hiányzott, de szűkösek voltak az ólom, ón, cink készletek is. A hiány érthető, hiszen a Monarchia hadiipara 1914 végén havonta átlag 3300 tonna rezet, 67 500 tonna ólmot, 1 000 tonna cinket, 140 tonna ónt, 85 tonna nikkelt és 150 tonna alumíniumot fogyasztott és ez a mennyiség hónapról hónapra nőtt.¹¹

A löveggyártáshoz szükséges nikkelszükséglet fedezését a nikkelpénz kivonásával és beolvasztásával egyidőre megoldották, hiszen ez az intézkedés 1900 tonna nikkelt jelentett. A rézszükségletet azonban a minimális svédországi behozatal korántsem fedezte. Elrendelték, hogy a csapatok a kilőtt hüvelyeket gyűjtsék össze és szállítsák hátra. De a szi-

⁷ *Gottl—Mojzer*: Hadseregünk ellátása a világháborúban I. Bp. 251—252 o.

⁸ *Somoskeőy*: A központi hatalmak ipara. Magyar Katonai Szemle. (A továbbiakban MKSz.) 1934. 4. 173. o.

⁹ *Viener*: Háborús ipargazdaság. MKSz. 1935. 10. 191. o.

¹⁰ *Dr. Fucsek*: Az ipari munkáskérdés a világháború alatt. MKSZ. 1935. 5. 167. o.

¹¹ *Somoskeőy*: i. m. 175. o.

gorú intézkedések ellenére a gyalogsági lőszerhüvelyeknek csak 50, a tüzérségi hüvelyeknek pedig 80—90 százaléka került vissza a gyárakba. Ezért 1915-ben elhatározták a hátsószakban a réztárgyak összegyűjtését. Ez évben csak Magyarországon háztartási cikkekből, harangokból, a kastélyok rézfedeleiből stb. 17 300 tonna rezet gyűjtöttek össze. Ez azonban legfeljebb 3—4 hónapra volt képes fedezni az egyre növekvő szükségletet. A krónikussá váló rézhiányon csak a szerbiai rézbányák elfoglalása segített úgy-ahogy.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy még a fegyver- és lőszergyártás területén is hiányosságok mutatkoztak. A hadműveletek kezdetén a Monarchia vezérkara a meglévő hadianyagtartalékot a „rövid” háborúra elegendőnek tartotta.¹² De a minden számítást felülmúló fogyasztás ijesztő gyorsasággal emésztette fel a tartalékokat, úgyhogy a legrövidebb idő alatt meg kellett szervezni a lőszer- és fegyvergyártást. A nyersanyag, főleg a réz hiánya, a lőpor- és robbanóanyaggyártás alkalmazása és az üzemek átállításának nehézségei miatt az ipar a tüzérségi lőszer tömeges szállítását csak 3—4 hónap múlva kezdhetette meg. A lőszer-tartalékok pedig már az első harcok után elfogytak, úgyhogy a tüzérség már a háború negyedik-ötödik hetében lőszerhiánnyal küzdött. Ez a hiány csak 1915 elején kezdett enyhülni.¹³ A tüzérségi lőszer gyártását Magyarországon a csepeli Weiss Manfréd művek végezték. E gyárnak a termelése a háború alatt a következőképpen alakult:¹⁴

Lőszer fajta	1914. aug. 1-től	1915	1916	1917	1918
7,5 he. á.	—	55 335	181 002	128 657	73 241
8 cm. táb. á.	250 486	2 031 074	1 578 000	1 395 998	487 668
9 cm. av.	—	—	—	—	24 717

¹² Lövegenként kb. 500 lövedéket tároltak. A vezérkar a háború első hónapjára összesen 377 000 tüzérségi lövedéket irányzott elő.

¹³ A monarchia gyárainak teljesítménye az első világháborús évben a következő volt:

Háborús hét	Tü.-i lövedék
1—10. hét	556 000
11—20. "	741 000
21—30. "	1 456 000
31—40. "	2 093 000
41—50. "	2 113 000

¹⁴ Központi Gazdasági Levéltár (továbbiakban KGL) WM. gyár iratai 2/6.

Lőszer fajta	1914. aug. 1-től	1915	1916	1917	1918
10 cm. tar.	—	173 337	756 067	1 067 584	636 290
15 cm.	—	42 770	382 724	461 683	271 530
Összesen:	250 486	2 362 580	2 898 685	2 953 922	1 405 990
napi átlag	1 930	7 300	9 660	9 840	6 750

A gyalogsági lőszer gyártása volt az egyetlen, melynél a háború első évében zökkenő nem volt. Mind a gyártás, mind a nyersanyag messze-
menően biztosítva volt, úgyhogy az üzemek, ha szükséges volt, napi
7 millió puskalőszert is készítettek, a napi átlag azonban 3—4 millió
között mozgott.

Ebből a Weiss Manfréd gyár jelentős mennyiségben kivette a részét.
Termelése a következőképpen alakult:

	1914	1915	1916	1917	1918
Gyság-i lőszer	168 716 250	382 312 300	520 319 700	324 108 000	101981700
napi átlag	1 300 000	1 275 000	1 735 000	1 080 000	460 000

A löveggégyártás terén sem volt rózsás a helyzet. A hadsereg a háború
kezdetén csak kb. 800 tartalék löveggel rendelkezett. Ezzel egyrészt az
elpusztult anyagot kellett pótolni,¹⁵ másrészt a háború megkövetelte új
ütegek felállítását is.

A Monarchia löveggégyárait a háború éppen új, korszerűbb löveg-
típusok gyártására való rátérés közben érte. A tömeggyártás megkezdését
ez is gátolta.

A hadvezetőség legelőször a Kína és Törökország számára részben
elkészült, részben gyártás alatt lévő lövegegyanyagot foglalta le,¹⁶ ugyan-

¹⁵ Az osztrák-magyar hadsereg 1915. végéig kb. 1000 löveget veszített.

¹⁶ Összesen 24 táborigyűt, 52 hegyi gyűt és 68 táborigyűt.

akkor nagy erőfeszítéseket tett a gyártás megszervezésére, de ez csak 1915 elejére sikerült.¹⁷

A gyalogsági fegyvert a steyri és budapesti gyárak gyártották. De a Steyr gyár 1914 szeptemberében még csak havi 2 000 darabot gyártott, 1915. januárig ezt sikerült 32 000 darabra emelni. A budapesti gyár ez időben még havi 3 000-nél többet nem tudott gyártani.

A Monarchia 1914-ben 2,5 millió puskával rendelkezett, de ennek csak egyharmada volt korszerű (1895. M.), míg a többi régebbi típusú (1888. M. és Werndl). 1914 végére a veszteségek és az elhasználódás következtében a puskalétszám 1,5 millióra csökkent annak ellenére, hogy a gyárakban lévő 75 000 db. Romániának szánt 6,5 mm-es és 70 000 darab 7 mm-es Mexikó számára gyártott puskát lefoglalták, Németországtól pedig 160 000 Mauser-puskát vásároltak. Bár a puska hiány olyan mértéket nem ért el, mint az orosz hadseregénél, mégis csak az első vonalbeli alakulatokat tudták fegyverrel ellátni. A sokfajta puska pedig igen nagy mértékben megnehezítette a hadsereg lőszerellátását. A termelés gyors növekedése azonban kiküszöbölte ezeket a hiányokat. A puska-gyártás 1915 júniusában már 83 000, 1915 decemberében 93 000 volt. 1917 nyarán érte el a maximumát havi 113 000 darabot.

A háború kitörésekor a hadseregnek 3 000 géppuskája volt. Géppuskát csak a steyri üzem gyártott, 1914–15-ben havi 160–200 darabot. A maximumát 1917 őszén érte el, havi 1700 darabbal. Ez a hadsereg szükségleteit csak szűkösen fedezte, emiatt bár a géppuskák száma a harcoló csapatnál 1918-ra nyolcszorosára emelkedett, mégis elmaradt az antant hadosztályok mögött.

¹⁷ 1914. augusztustól decemberig gyártott löveganyag:

Darab	Ürméret cm-ben	Lövegtípus
13	7	99 M. hegyi ágyúcső
48	7,5	14 M. hegyi ágyú
24		kinai tábori ágyú
109	8	58 M. tábori ágyúcső
6	10	hegyi tarack lövegtalp
56	10,5	török tarack
8	15	14 M. tábori tarack
2	10,4	ágyú
6	30,5	11 M. mozsár

Hasonló volt a helyzet a többi hadianyag előállítás terén is.¹⁸ Az ellátás szűkös volt, sokszor akadozott és a hiányokat a hadsereg csak igen nagy véráldozatokkal tudta kiegyensúlyozni. A közlekedési problémát is csak a vasutaknál sikerült némileg megoldani. De a vasúti szállítás kiegészítésére szervezett gépkocsiszolgálat teljesítőképessége egész végig minimális maradt. A Monarchia amúgyis túlterhelt ipara jelentős mennyiségű gépkocsit nem tudott a hadsereg rendelkezésére bocsátani, így főleg csak a meglévő állományra lehetett számítani. A hadsereg körletében használt gépkocsik száma 1915. januárban érte el maximumát, összesen 1382 tonna raksúllyal, ami csak $2\frac{4}{5}$ vasúti szerelvénynek felelt meg.¹⁹

A meglévő gépkocsik használatát is rövidesen korlátozta a beállott gumihány. 1915 végétől kezdve az elhasznált gumikat már fa-vasabroncsokkal kellett pótolni. Természetes a gépkocsiszolgálat ilyen erőtlensége károsan befolyásolta a hadsereg manőverező képességét.

Nagy nehézségek árán, sok zökkenővel az Osztrák-Magyar Monarchiának 1915-ben mégis sikerült gazdaságát haditermelésre úgy-ahogy átállítani. 1914-hez viszonyítva 1915-ben a termelés egyes ágakban emelkedett, de még így is messze alatta maradt a háború előttiének. Még ki sem lábolt a Monarchia gazdasági élete az 1914-es válságból, mikor kezdett mind érezhetőbbé válni a nyersanyag- és élelmiszerforrások végleges kiapadása, ugyanakkor mind erősebbé vált a munkaerőhiány. A Monarchia korlátozott katonai vezetése és a hadianyaghiány miatt igen nagy arányú volt az embervesztés.²⁰ Magyarország 1910-es 20 608 357 lakosából a háború folyamán 3 614 179 embert, az össznépesség több mint 17%-át mozgósították. Ebből elesett 660 821 fő, megsebesült 743 359 fő, hadifogságba került 734 310, azaz összesen 2 138 496 fő, a bevonultak több mint 59%-a elesett, megsebesült vagy fogságba került.²¹ Az

¹⁸ A Monarchiában 1914–18-ban gyártott főbb fegyverek és lőszer mennyiségei-

Megnevezés	Darab
lövegcső	16 069
lövegtalp	10 363
géppuska	40 500
puska	3 500 000
tüzérségi lövedék	80 000 000
gység-i lőszer	5 000 000 000

MKSz. 1933. II. 300. o.

¹⁹ Gottl-Mojzer; I. m. 51. o.

²⁰ A hadsereg havi vesztesége átlag 140 000 fő volt.

²¹ Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. HI 1955. II. 335. o.

osztrák hadvezetőség magyargyűlölő politikája miatt a bevonultakra eső halálozási arányszám Magyarországon 10%-kal volt magasabb, mint Ausztriában.

A nagy veszteségek pótlására 1915-ben a 19 és 42 éveseket, 1916-ban már a 18 éveseket hívták be katonai szolgálatra. Ennek ellenére a Monarchia hadereje 1918. január 1-én csak 4,41 millió főből állt, ebből 1 560 000 volt a hátorszáiban, 2 850 000 a hadrakelt seregnél. Ez utóbbiból a harcoló gyalogos erőkre csak 800 000 fő jutott, a többi az egyéb fegyvernemeknél és szolgálati ágaknál volt.²² Igen nagy tömeget szívtak fel a hadsereg munkásalakulatai. Ezeknek feladata volt a hadtápterületen, de néha az arcvonalban is az egyszerűbb műszaki munkák — útépités, vasútépítési segédmunkák, vasúti rakodás, baraképítés, anyagkitermelés stb. — elvégzése. Általában minden harcosra a hadtápterületen egy munkás jutott, ezt az arányt csak igen nagy erőfeszítésekkel tudták 1 : 0,75-re csökkenteni.

A hadigazdálkodás 1 964 255 főt vett igénybe, ebből 644 022 fő Magyarországról került ki. A hadigazdálkodásban dolgozó magyarországi munkások iparágak szerinti megoszlása a következő volt:²³

Közlekedés	179 347
Lőszergyártás	83 676
Bánya- és kohóipar	81 083
Gépipar	29 604
Elektroipar	15 965
Kőolajipar	3 192
Textilipar	44 582
Bőripar	17 480
Élelmiszeripar	115 632
Fa- és építőipar	48 138
Egyéb ipar	25 323

Összesen: 644 022

Ez a szám akkor értékelhető kellőképpen, ha tudjuk, hogy 1913-ban a foglalkoztatott munkások száma — a közlekedés nélkül — 391 460 fő volt.²⁴ Tehát a háború alatt a munkáslétszám kerekén 75 000 fővel nőtt, nem számítva a közlekedést és a polgári szükségletekre dolgozó minimális ipar munkásságát.

A hadigazdálkodásban azonban csak kb. 133 000 katonaköteles dolgozott (egész Monarchiában kb. 400 000), a többit a katonai szolgálatra nem alkalmasak és a nők közül kellett kiállítani. De bevonták a nőket a katonai segédszolgálatra is. 1918 végén Ausztria—Magyarországon

²² Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918. VII. Közli MKSz. 1938. 8. 302. o.

²³ Dr. Fucsek: I. m. 166. o.

²⁴ Mód: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Szikra 1954. 727. o.

segédszolgálatra (irodák, kórházak, konyhák) a hátsóországban 107 000, a működő hadseregnél pedig 33 000 nőt alkalmaztak.²⁵

Főleg a mezőgazdaságnál mutatkozó és egyre súlyosabbá váló munkaerőhiány a hadvezetőséget arra kényszerítette, hogy a rendelkezésre álló hadifoglyokat is nagy számban alkalmazza. 1918 elején a Monarchiában 1 300 000 hadifogoly volt, ezek közül 362 000 a hadművelési területen, 728 000 a hátsóországban dolgozott.²⁶ Ez utóbbiak zöme Magyarországra jutott, mégpedig úgy, hogy az iparban kb. 43 000, a közlekedésben kb. 10 000, míg a többi a mezőgazdaságban dolgozott.²⁷

A munkásság fokozott kizsákmányolására egész sor további üzemet helyeztek katonai ellenőrzés alá. A Monarchiában az 1915. október 1-i 263 militarizált üzemmel szemben 1918 végén már 900 volt katonai irányítás alatt mintegy 500 000 főnyi munkaslétszámmal.

De minden erőfeszítés ellenére a termelés állandóan csökkent. Szemléltetően igazolják ezt az alábbi számok:

Év	szén		vasérc	nyersvas	villamos energia
	Monarchia	Magyarország	csak Magyarország	egész Monarchia	egész Monarchia
	m i l l i ó q				millió KWo
1913	27	102 ²⁸	20,5 ²⁸		nincs adat
1914	509	91	17	22 ²⁷	2 170 ²⁹
1915	496	92	12	27	3 554
1916	825	91	13,9	33	4 645
1917	501	87	17,8	29	4 484
1918	436	81	nincs adat	18	nincs adat

A szén- és vasérctermelés az 1913-as szintet 100%-nak tekintve, 1917-re 88%-ra, 1918-ra pedig 55%-ra esett vissza.

²⁵ Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918. VII.

²⁶ Dr. Fucsek: I. m. 168. o.

²⁷ Gratz—Schüller: Der wirtschaftliche zusammenbruch Österreich-Ungarns.

²⁸ Somoskeőy: I. m. 179. o.

²⁹ Viener: I. m. 191. o.

A szén- és egyéb nyersanyaghiány 1918-ban az ipart csaknem teljesen megbénította, annyira, hogy a háború számára nélkülözhetetlen fegyver- és lőszergyártást is csökkenteni kellett. Így pl. a Steyr fegyvergyár 1917 telén szénszükségletének a felét kapta meg, a hadiipar általában pedig csak 40%-át. Emiatt csak napi 13 000 darab tüzérségi lőszer tudtak gyártani, ugyanakkor mikor a szükséglet már napi 63 000 volt. Az esztelenül tervezett piavei támadás³⁰ pedig a meglévő tartalékokat teljesen kimerítette, úgyhogy azok pótlására többé mód nem volt.

De károsan befolyásolta a szénhiány az élelmiszeripart is. A legégetőbb kenyérínség idején a legtöbb malomban a szénhiány miatt le kellett állítani az őrlést. A krónikussá váló válságon a rendkívüli hatáskörrel felruházott szénkormánybiztosság sem tudott segíteni. Intézkedései csak arra korlátozódtak, hogy a kibányászott szenet a szükségletek szerint legfontosabb iparágak juttatta. Természetesen ez más iparágak kényszerű szüneteltetéséhez vezetett, ami a termelési válságot még tovább fokozta.

Az egyéb nyersanyag hiánya is mind nyomasztóbbá vált. Pl. csak tüzérségi lőszer gyártásához havi 8 000 vagon nyersvasra lett volna szükség, ugyanakkor 1918-ban már csak havi 2300 vagonnal tudtak biztosítani.

A ruházati anyag kimerülése még nagyobb volt. A hadsereg és a lakosság teljesen lerongyolódott. 1918-ban már teljesen megszokott látvány volt a köpeny és fehérnemű nélküli frontalakulat. A cipőgyártás 1918-ban már csak 40%-át tudta fedezni a szükségleteknek. Sok alakulat rongyokban, mezitláb járt. A tőkések ugyanakkor milliós hasznot zsebeltek be a hadseregnek szállított hasznavehetetlen papírtalpu bakancsokból. A tábori takarókészletek is teljesen kimerültek. 1918 őszén már csak minden huszadik katonára jutott egy pokróc. Természetesen a ruházati anyag tökéletlensége miatt a fagysérültek arányszáma a hadseregben hatalmas mértékben megnőtt.

Az igásállatok száma is rohamosan csökkent. A hadsereg átlagos lóállománya 850 000 db. volt, amiből havonta átlag 25 000 pusztult el. Ez összesen 1 225 000-et jelentett, viszont pótolni csak kerekén 600 000-et tudtak.³¹ A gyenge gépkocsiszólgálat az igásállat hiányt még enyhíteni sem tudta. Emiatt először a lovashadosztályok hátsólovait vették el,³² ezzel megfosztották a hadsereget egyetlen gyorscsapatától. Erre pedig égetően szükség lett volna, hiszen a nagy véráldozatok árán elért sikereket — pl. a caporettoi áttörést³³ — éppen a gyorscsapatok hiánya miatt nem tudták kiaknázni.

³⁰ 1918. május—június.

³¹ Gotti—Mojzer: I. m. 58. o.

³² A Monarchia 12 „lovas“ hadosztálya 1917 utáni 113 gyalog félezredből és csak 76 lovasszázadból állt. Österreich—Ungarns letzter Krieg 1914—18. Közli: Hadtörténelem a Honvéd Akadémia számára. Hl. 1954. 318. o.

³³ 1917. okt. 24.—nov. 15.

A nehéztüzérség hámoslovaikat részben ökrökkel és bivalyokkal pótolták. 1918-ban pedig a hadosztályokat két csoportra osztották, „támadó” és „védő” hadosztályokra. Míg az előbbinek a mozgáshoz elegendő igás állata volt, addig az utóbbi ezek hiánya miatt mozdulatlanúságra volt kárhóztatva. Természetesen ez a hadsereg manőverező képességét a minimumra csökkentette.

A háború egyre gyorsuló ütemben emésztette fel a hadiiparba fektetett nemzeti jövedelmet, a harc folytatása mind nagyobb összegeket követelt. A Monarchia összes hadikiadásai 49 milliárd aranykoronát tettek ki, melyből Ausztria 31 milliárddal, nemzeti vagyonának 36 százalékaival, Magyarország pedig 18 milliárddal, a nemzeti vagyon 43 százalékaival vette ki részét.³⁴ A bevételek a hadikiadásoknak mind kisebb százalékát fedezték. Ezen a pénz felhígításával, a bankjegymennyiség gyors növelésével próbálták segíteni. Ha az 1914. évi bankjegymennyiséget 100%-nak vesszük, akkor 1915 végére 216, 1916 végén 329, 1917-ben 549, 1918 második felében pedig már 977% volt a forgalomban lévő bankjegymennyiség. A nagyarányú infláció a fogyasztási cikkek hatalmas méretű drágulásához vezetett. Az élelmiszerek ára átlag az 1914. évinek hétszeresére, a textilneműké pedig huszonkészeresére ugrott fel.

De legsúlyosabb az élelmezési válság volt. A mezőgazdaság csak részben tudta pótolni a katonai szolgálatra bevonult munkaerőt. Emiatt a termés évről évre csökkent. Míg Magyarországon a búza- és rozstermelés a háború előtti években átlag 60 millió métermázsra volt, addig 1917-ben 43,6 millióra, 1918-ban pedig 34,1 millióra, a háború előtti átlag 56,8%-ára esett. Növelte a nehézségeket, hogy a rossz termésnek jelentékeny részét Ausztriába és Németországba kellett szállítani. Az osztrák mezőgazdaság termelékenysége még jobban csökkent, a burgonyatermelés az 1913. évinek 44%-ára, a búza- és rozstermelés pedig 41,6%-ra esett.

A hiányzó kenyérmennyiséget egyéb anyag hozzákeverésével igyekeztek pótolni. 1914 szeptemberében a katonakenyér 33%-a volt árpa, 1915 februárban már 50%-ban árpából és kukoricából állt, később egyedül a kukorica arányszáma 60%-ra nőtt. 1918-ban pedig már nagymennyiségű fűrészport is keverték a kenyérlisztbe. A hadsereg kenyérfejadagja 1918-ra 70 dekáról 25 dekára csökkent, a lakosságé pedig Magyarországon 22 dekára, Ausztriában 16,5 dekára.

Egyéb élelmiszereknél hasonló volt a helyzet. Különösen a hús-, zsír- és cukorhiány volt nyomasztó. 1918 elején még a frontalakulatoknál is be kellett vezetni a hústalan napokat, ami valóságos éhezést jelentett a harcosoknak, mert a különféle póttanyagokból álló étkezés szinte minden tápérték híján volt. A katonák erőállapota gyorsan csök-

³⁴ Gratz—Schüller: I. m.

kent, és többek között ez volt egyik oka a piavei támadás összeomlásának.

A háterszágban az élelmiszerekre és a főbb iparcikkekre bevezetett jegyrendszer sem sokat segített, sőt a fogyasztási cikkeket a burzsoázia kezébe juttatta. A dolgozók által megfizethetetlen feketepiaci árak a hadiszállításon meggazdagodott burzsoázia számára könnyen elérhetőek voltak, ugyanakkor az élelmiszer- és egyéb spekuláció újabb profit-szerzési lehetőséggel kecsegtette őket.

A felburjánzott feketepiac az amúgyis kevés árukészletnek mind nagyobb részét vonta el a közellátástól. Így egyre mélyült, elsősorban az élelmezési, de az általános válság is. A nagyobb ipari központokban valóságos éhínség uralkodott és az éhhalál a megszokott jelenségek közé számított. Ha az élelmezési válság nem is, de az általános válság Magyarországon még súlyosabb volt, mert az osztrák kormány a Monarchia fogyó gazdasági erőit elsősorban Ausztriába összpontosította.

Nem csoda tehát, hogy a forradalmi mozgalom egyre erősödött. A háború szenvedéseit tovább tűnni nem akaró munkások sztrájkokkal, tüntetésekkel fejezték ki elégedetlenségüket. Az orosz februári, majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom még nagyobb lendületet adott a forradalmi mozgalomnak. Még a militarizált üzemek munkásai is sztrájkoltak. A megmozdulások közül legnagyobb arányú az 1918 januári tömegsztrájk, és a júniusi általános sztrájk volt. A munkásság megmozdulásaival párhuzamosan lázadások törtek ki a hadseregben és a flottában. A katonaszökevények száma pedig nagymértékben megsaporodott. 1918 elején csak Magyarországon mintegy 100 000 katonaszökevény bújdosott és számuk napról napra nőtt.

Hadigazdaság a polgári demokratikus forradalomban

A katonai vereségek azután végleg betetőzték a Monarchia szétbomlását. A különféle nemzetekből összetákolt birodalom alkotóelemeire bomlott. Október 31-re virradó éjjel Budapesten a néptömegek vették át a hatalmat. A polgári demokratikus forradalom eredményeként a Károlyi vezette polgári kormány jutott uralomra, mely a tömegek nyomására kénytelen volt kijelenteni az ország függetlenségét és kikiáltani a köztársaságot.

Ennek a szociáldemokratáktól támogatott burzsoá kormánynak legfőbb gondja a forradalmi mozgalom elfojtása volt és minden tette mögött ez a szándék rejtett. Károlyi küldöttei 1918 november 13-án nagy alázatosan megjelentek Belgrádban s a Monarchia által Páduában kötött általános fegyverszüneti szerződésnél sokkal előnytelenebb egyezményt kötöttek. Végeredményben ezzel az volt a céljuk, hogy az ország gazdasági, politikai, katonai érdekeinek rovására is előkészítsék az antant intervenciót a forradalom elfojtására.

Az egyezmény értelmében az antant csapatok megszállási jogot kaptak az ország területének minden stratégiailag fontos pontjára. Szabadon igénybe vehették az összes szállítóeszközöket akár az állam, akár magánszemélyek tulajdonát képezték azok. A burzsoá kormány kötelezte magát, hogy a kiürítendő területen a vasúti anyag és a személyzet a helyén marad, és ezen felül 500 rendes nyomtávú mozdonyt, 2000 vagonnal, valamint 50 keskeny nyomtávú mozdonyt 600 vagonnal egy hónapon belül a balkáni hadsereg parancsnokságának rendelkezésére fog bocsátani részben az antant hadsereg szükségleteinek fedezésére, részben a jugoszláv vasutak háború okozta veszteségeinek pótlására.

Ugyanígy át kellett adni 10 személyszállító és 10 tehergőzhajót, valamint 60 uszályt. A dunaflottillát le kellett fegyverezni és egy kikötőben kellett összegyűjteni, 6 monitort pedig azonnal át kellett adni.

15 napon belül 3000 főnyi vasútépítő és erős távbeszélő-távíró építőcsoportot kellett megfelelő anyaggal az antant főparancsnokság rendelkezésére bocsátani a szerbiai károk helyreállítására.

Károlyiék kötelezték magukat, hogy egy hónapon belül 25 000 lovat³⁵ és az antant parancsnokság számára szükségesnek tartott egyéb közlekedési anyagot adnak át a balkáni hadseregnek. Végül elismerték az antant ellenőrzési jogát a magyar posta, rádió, távíró és távbeszélő hálózatnál, valamint a vasútnál.

Mondanom sem kell, hogy az antant ellenőrzés és a szolgálai alázottsággal átadott igen értékes, nagymennyiségű, főleg híradó és közlekedési anyag, valamint igásállat hiánya később nagymértékben gátolta a Tanácsköztársaság honvédelmi politikájának kibontakozását.

Természetesen a burzsoá kormány a honvédelemre egy pillanattig sem gondolt. Sőt igyekezett minél hamarabb lefegyverezni a frontokról hazafelé tartó, egyre jobban forradalmasodó katonatömegeket. Ezzel a forradalom továbbterjedését akarták meggátolni, és a belgrádi fegyverszüneti egyezményvel előkészített intervenciót akarták megkönnyíteni.

Az arcvonalból visszatérő mintegy 1,5 millió katona lefegyverzését az ország határain kívül főleg bomlasztással igyekeztek lebonyolítani úgy, hogy az igen értékes hadianyag zöme az ellenség kezébe került. A hátsóországban tartózkodó 400–500 000 katona leszerelésénél leadott hadianyag maradt csak az országban. Ennek nagy része is veszendőbe ment, mert a belgrádi fegyverszüneti egyezmény szerinti területek kiürítésénél a fegyver- és lőszerraktárakat, valamint a leszereléskor összegyűjtött fegyverzetet visszahagyták, ami csak az intervenciókat erősítette.

Bár Belgrádban kötelezettséget vállaltak, hogy az országon keresztülvonuló Mackensen német hadseregét lefegyverzik, az antant többszöri

³⁵ Ez igen nagy szám volt, mert Magyarország lóállománya 1918-ban a mai területen 747 000 darab volt.

követelése ellenére, igyekeztek ezt elodázni, abban a reményben, hogy ez az erő hazatérve, a német forradalmi mozgalom ellen fog harcolni. Szándékukat nagyrészt sikerült is keresztülvinni, pedig a lefegyverzés végrehajtásával igen értékes hadianyaghoz lehetett volna jutni.

A Károlyi-kormány ezen korlátolt politikája miatt míg a cseh, román és szerb burzsoázia hadserege bővelkedett az osztrák—német eredetű hadianyagban, addig a megalakuló magyar Vörös Hadsereg igen súlyos fegyver- és lőszerhiánnyal küzdött.

A másfélmillió leszerelt katona 96 koronával a zsebében — ami csak néhány napi élelmet jelentett — rongyos egyenruhában az utcára került. A kormány nem nagyon törődött azzal, hogy a munkanélkülieket kereseti lehetőséghez juttassa. A nyomor, az elkeseredés és ezzel együtt a forradalmi mozgalom egyre erősödött.

Károlyiék nem igyekeztek újjászervezni a gazdasági életet. Erre pedig nagy szükség lett volna. A nemzetgazdaságot nemcsak a háború pusztításai zilálták szét, hanem elvesztette régi szántóterületeinek 67%-át, szarvasmarha állományának 65%-át, vasutainak 57%-át, üzemeinek 51,10%-át. Súlyosbította ezt, hogy területi elhelyezkedésük miatt, egyes iparágak (pl. papíripar) teljesen, vagy nagyobb részben kiestek. Alapos átszervezésre lett volna tehát szükség.

Újjá kellett volna szervezni a külkereskedelmet is. A háború alatt az antant gazdasági blokádot léptetett életbe a központi hatalmakkal szemben, ami a külkereskedelmi kapcsolatokat megszüntette. A háború befejezésekor keletkezett zűrzavar, új országok kialakulása miatt a nemzetközi elszigetelődés továbbra sem szűnt meg, bár a blokáde befejeződött. Még a régi szövetséges országok, de az egyes országrészek között is mind lazábbá vált a gazdasági kapcsolat. Egyre kevesebb volt a nyersanyag, egyre nehezebb volt piacot találni. Ezeket a nehézségeket csak a kormány erélyes rendszabályaival lehetett volna úrrá lenni.

De a kormány nem tett semmit, mert ilyen intézkedések elkerülhetetlenül sértették volna a burzsoázia érdekeit. Sőt nyugodtan túrta, hogy a tőkésék a termelés leállításával igyekezzenek menteni hadinyeréseiket. A béketermelés ugyanis sokkal kisebb profittal kecsegtetett, mint az óriásira nőtt háborús haszon.

De a földbirtokosok sem voltak különbek. 1919 tavaszán, mikor a parasztság mind erélyesebben követelte a földet, szabotálták a vetést és az egyéb mezőgazdasági munkákat. Nagyon jól jellemezte ezt a folyamatot Latinka Sándor: „Míg a földművelésügyi minisztériumban a földbirtokreform nehéz problémáival foglalkoznak, addig az ország földesurai olyan intézkedéseket tesznek folyamatba, melyek nemcsak a további termelést fogják megakadályozni, hanem lehetlenné teszik a földosztás ésszerű megoldását is. Az ezerholdasok a föld művelésére még az előmunkálatokat sem tették meg; a talaj termőképességének

fokozásával nem törődnek, a földek trágyázását úgyszólván teljesen beszüntették, az üzemi berendezéseket nem javítják, a cselédeket — még ott is, ahol erdőségek vannak — akácfák kipusztítására és egyéb haszontalan dolgokra használják fel. Hazugság az, hogy a cselédek nem akarnak dolgozni, valóság az, hogy az ezerholdasok között szállóige lett: Inkább pusztuljon a termés, de nem lesz úgy, ahogy a cseléd akarja, majd meglátjuk, ki döglük meg előbb.”³⁶

A gyárosok és nagybirtokosok termelést akadályozó mozgalmával szemben a magyar dolgozók mind erélyesebben léptek fel. A kommunisták által vezetett salgótarjáni bányászok például 1918. december végén átvették a bányák vezetését. A kormány csak február 21-e után mert ez ellen fellépni. Peyser vezetésével egy ellenforradalmi zászlóalj 15 bányász meggyilkolása után tudta csak visszaadni a bányát a régi tulajdonosainak.

A mozgalom azonban feltartóztathatatlanul terjedt. A salgótarjáni bányászok példáját nemcsak a munkások, hanem a parasztok is követték. Március elején Somogy megyében a parasztok, munkások vezetésével kezdtek megszállni a nagybirtokokat. Egy hét múlva Bereg megyében is megmozdult a szegényparasztság, majd március 18-án már az albertfalvai parasztok is megszállták a nagybirtokokat.

A kormány igyekezett erélyesen fellépni ez ellen is, de Kaposváron Nagyatádi Szabó kulák földművelésügyi minisztert 20 000 felfegyverzett paraszt fogadta, úgyhogy kénytelen volt jóváhagyni a somogyi földfoglalást, ami még további tápot adott a mozgalomnak.

Ott, ahol a dolgozók vették kezükbe az üzemet, a földet, igyekeztek megszervezni a termelést és a hatalmas nehézségek, a kormány gáncoskodásai ellenére is értek el eredményeket.

A burzsoá-szociáldemokrata kormány a normális gazdasági élet megindításához szükséges termelési minimumot sem szervezte meg, túrta, sőt elősegítette, hogy a tőkések, akiket a béketermelésre való rátérés elegendő haszonnal nem kecsegtetett, elszabotálják azt. Ugyanakkor minden eszközzel továbbra is biztosítani igyekezett a hadianyaggyárosok háborús profitját. A jórészt szociáldemokratákból álló „forradalmi” kormány még azzal sem törődött, hogy az így szállított fegyvereket a világ első szocializmust építő országa ellen akarják fordítani. Vagy talán ez a tudat még jobban ösztönözte őket.

Garami, a szociáldemokrata miniszter 1919 januárjában megállapodott a lengyel kormánnyal, hogy fegyvereket szállít a Szovjet-Oroszország elleni intervenció céljaira. Az ugyancsak szociáldemokrata Bóhm Vilmos hadügyminiszter március elején újabb egyezményt írt alá, amelyben a részleteket szabályozta.

³⁶ Somogyi Hírlap. 1919. jan. 26.

Bóhm különben már január 23-án kelt 4289/1919. Hüm. rendeletével engedélyezte a csepeli Weiss Manfred gyárnak, hogy meglévő készleteiből 25 millió puskalőszert, tízezer 8 cm-es gránátot, tízezer 10 cm-es gránátot és ezer 10 cm-es, fojtógázzal töltött gázgránátot szállítson a lengyeleknek.³⁷ A szociáldemokraták tehát még az akkori legembertelebb harceszköznek alkalmazását is elősegítették, csakhogy eltiporják a népek szabadságát.

A lengyelek ezenkívül még 45 millió darab puskalőszert rendeltek meg. Ennek gyártását meg is kezdték. Ez a tény a Tanácsköztársaság hadigazdasága szempontjából később előnyösnek bizonyult, mert március 21-ig csak 1944 000 puskatöltényt szállítottak le, a többi vasúti kocsikban elszállításra várt.³⁸ Ezeket a készleteket a tanácskormány lefoglalta és így a lőszerkérdés legalább egyelőre meg volt oldva. Nagyjelentőségű volt a magyar Vörös Hadsereg szempontjából az is, hogy a csepeli gyár termelése folyamatos volt, azt nem kellett újjászervezni, így a honvédő háború szükségleteit bármikor ki tudta elégíteni.

A koalíciós kormány nemcsak lőszert, hanem fegyvert is szállított a lengyel burzsoáziának. Főleg az országban lévő német fegyverzetet akarták átadni. A miniszteri fegyverszüneti bizottság január 22-én kelt közlése szerint a franciák engedélyezték a fegyverszállítást és minden vagon német fegyverért, nyolc vagon szenet ígértek.³⁹ Szentén az országnak égetően szüksége lett volna, de a megfelelő mennyiséget a saját bányák üzemének beindításával is biztosítani tudták volna. A fegyverre pedig a magyar forradalom védelménél lett volna szükség. De Bóhmék inkább a forradalom elfojtására szánták azt.

A Tanácsköztársaság hadigazdasága

Mikor 1919. március 21-én a kül- és belpolitikailag, valamint gazdaságilag egyaránt csödbe jutott burzsoá-szociáldemokrata kormány kénytelen volt lemondani, s a Magyar Tanácsköztársaság megalakult, a helyzet igen kedvezőtlen volt.

A tanács hatalom fennhatósága alatt álló terület a réginek kb. egyharmada volt s erre jutott a gyáriparnak kereken a fele. Mégpedig termelési érték szerint 55,9 százaléka, munkáslétszám szerint 50 százaléka, a gépek lóerőszáma szerint pedig 50,55 százaléka. Természetesen ezek a számok iparáganként változtak. Termelési érték szerint rendelkezésre állott a vas- és fémipar 50,7, a gépgyártás 82,2, a kő-, agyag- és üvegipar 59,7, a fa- és csontipar 22,3, a bőripar 57,8, a fonó- és a

³⁷ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (ovábbiakban HIL.) Hadügyi népbiztos-ság iratai (továbbiakban Hüb.) 4289/1919 Hüb. 29 fasc.

³⁸ HIL. Hüb. iratai 29.

³⁹ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. II. Szikra 1954. 99. o.

szövőipar 57,6, a vegyipar 54,9, a sokszorosító ipar 89,2 százaléka.^{39a} Tehát az előző állapothoz viszonyítva a Tanácsköztársaság területén megnőtt az ipar viszonylagos jelentősége. Hadigazdálkodás szempontjából igen előnyös volt, hogy az ország területére jutott csaknem az egész gépgyártás. Ezzel szemben nyersanyagforrások szinte alig álltak rendelkezésre. Pl. a hadigazdálkodás számára nélkülözhetetlen vasérc-termelésnek csak mintegy ötödrésze, a fakészleteknek pedig 13,4%-a maradt meg. Még súlyosabb volt, hogy a világháborúban szétzilált nemzetgazdaság bomlása az utolsó hónapokban meggyorsult és a gazdasági élet az összeomlás előtt állt. Sürgős és határozott intézkedésre volt szükség ahhoz, hogy ezt a bomlást meg tudják állítani. A magyar proletariátus első állama, a Tanácsköztársaság nemcsak erre volt képes, hanem vállalni merete — mert a dolgozók új társadalma megteremtése érdekében vállalnia kellett — a három és fél hónapos honvédő háború minden terhét, a nyomasztó túlerőben lévő intervenciók ellen. Ez a döntés nem elhamarkodott, megfontolatlan lépés volt, hanem a nehéz helyzetből ez jelentette az egyedüli kivezető utat.

Ez annál nehezebb feladat volt, mert a Tanácsköztársaság megszületésekor az antant azonnal felújította a központi hatalmak összeomlásakor beszüntetett gazdasági háború leghatásosabb eszközét, a blokádot. A fiatal államot három oldalról teljesen elszigetelték. Csak Ausztria felé maradtak meg a gazdasági kapcsolatok, de itt sem sokáig. Az amerikai misszió utasítására az osztrák hatóságok június végén teljes határázart rendeltek, ⁴⁰ úgyhogy a gyűriú beárul.

A gazdasági élet átszervezésének legfontosabb lépését a *szocializálások* jelentették. Ezt elvileg már a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács március 21-én kelt „Mindenkire” címzett kiáltványa leszögezte, mikor kimondta „a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és közlekedési vállalatok szocializálását.”⁴¹ Ez a rendelet a honvédelem szempontjából felmérhetetlen fontosságú volt, hiszen összehasonlíthatatlanul hatalmasabb lehetőségeket teremtett a honvédő háború anyagi megalapozására, mint amikkel Magyarország azelőtt valaha is rendelkezett. Tulajdonképpen ez jelentette az első lépést a hadigazdálkodás megszervezésére.

A rendelet végrehajtása során elsők az ipari, bánya- és közlekedési üzemeket vették köztulajdonba. Ezzel kapcsolatban a Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. rendelete a következőket mondta: „A Tanácsköztársaság feladatának tekinti, hogy a termelőeszközöket a dolgozók társadalmának tulajdonába vegye át, a termelést szervezze és fokozza.

^{39a} S. Sipos: Magyarország gyáripara az 1920-as években. Közg. Szemle. 1955. 7—8. szám.

⁴⁰ Dokumentumok stb. 1750.

⁴¹ Budapesti Közlöny. 1919. márc. 24.

Ezért a Tanácsköztársaság a kisipar kereteit meghaladó ipari, bánya- és közlekedési üzemeket köztulajdonba veszi, azokat egy csapásra az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése alá helyezi.

Ezért mindazok az ipari, bánya- és közlekedési üzemek, amelyek munkáslétszáma 1919. március 22-én a huszat meghaladta, társadalmi vezetés és munkásellenőrzés alá kerülnek.⁴²

Ugyanaznap jelent meg a bankok, majd április 4-én a 100 holdom fölül birtokok köztulajdonba való vételéről szóló rendelet.

Ezek a rendelkezések átalakították a magyar népgazdaság struktúráját, létrehozták a proletariátus gazdasági hatalmát, megteremtették a hadigazdálkodás megszervezésének lehetőségét és alapot nyújtottak a honvédő háború megívásához.

Már a Tanácsköztársaság első napjaiban világosan látszott, hogy a magyar proletariátusnak rövid időn belül súlyos harcokat kell vívnia, ha szabadságát meg akarja tartani. Igen fontos volt tehát a rendelkezésre álló amúgyis szűkös *nyersanyag- és árukészletekkel való gazdálkodás* megszervezése. Annál inkább, mert az elosztás ekkor még a burzsoá állam által hasonló céllal szervezett háborús gazdasági szervek és a tőkés érdekeltségekből alakult igazgatóságok kezében volt. Ezek pedig sem a Tanácsköztársaság, sem a honvédelem érdekeivel nem törődtek. Ezek felszámolása és a helyes anyaggazdálkodás megszervezése jelentette a hadigazdálkodásra való áttérés második lépését.

A Forradalmi Kormányzótanács ezért április 12-én felhatalmazta a szociális termelési és a közellátási népbiztosságokat, hogy a nyersanyagok, félkészgyártmányok, készárúk nyilvántartására, elosztására saját hatáskörükben anyaghivatalokat hozzanak létre.⁴³

A rendelet hiányossága az volt, hogy a régi gazdasági hivatalok átszervezését megengedte, ezzel alkalmat adott arra, hogy az új szervezetekbe válogatás nélkül kerüljenek be a régi tőkés rend hű kiszolgálói, akik közül sokan később szabotálták a munkát.

A rendelet nyomán április 14-én vashivatalt,⁴⁴ április 24-én ruházati hivatalt,⁴⁵ a szerszámok, gépek, műszaki áruk elosztására műszaki anyag-hivatalt,⁴⁶ május 7-én fémhivatalt és ásványolajhivatalt,⁴⁷ majd fahiva-

⁴² A Forradalmi Kormányzótanács (a továbbiakban FK.) március 26-án kelt IX. sz. rendelete. Tanácsköztársaság. Hivatalos lap (továbbiakban: Hivatalos lap) márc. 27.

⁴³ FK. április 12-én kelt LXI. sz. rendelete. Hivatalos lap. ápr. 13.

⁴⁴ A szociális termelés népbiztosságának (továbbiakban SzN.) 36. SzN. számú rendelete. Hivatalos lap. ápr. 15.

⁴⁵ 50. SzN. Hivatalos lap. április 25.

⁴⁶ 69. SzN. Hivatalos lap. ápr. 29.

⁴⁷ 66. és 69. SzN. Hivatalos lap. május 10.

talt,⁴⁸ vegyészeti anyaghivatal⁴⁹ és szénhivatal⁵⁰ hoztak létre. Ezzel lényegében az összes stratégiai nyersanyag és hadifontosságú áru nyilvántartását, elosztását szigorúan megszervezték.

Még javában tartott az anyaggazdálkodás megszervezése, mikor megindult az intervenciósi erők támadása. Az élet-halál harc megkezdődött. Minden erővel gyorsítani kellett tehát a hadigazdálkodás megszervezését. A tanács hatalom kiáltványával fordult a magyar proletariátushoz: „Ma minden gyár csak a frontok számára dolgozhat! A legszükségesebb élelmiszereken kívül ma csak a hadiszergyártó üzemek számára van szén, van nyersanyag és minden egyéb, amit csak ebben a kizsákmányoló proletárgyilkos háborújában elszegényedett országban elő tudnak teremteni.

Ma a gyár is harctér, a gyárban dolgozó is katona, a proletárforradalom katonája.”

A tőkés termeléstől örökölt anarchia megszüntetésére, a gazdasági élet tervszerűvé tételére, a különféle gazdasági ágak összehangolására és nem utolsósorban a hadigazdálkodás megszervezésére május 19-én Népgazdasági Tanácsot állítottak fel.⁵¹ A Népgazdasági Tanács megteremtése, a hadigazdálkodásra való rátérés harmadik lépéseként, egy-egy, rugalmas gazdasági vezetést hozott létre s ezzel nagymértékben hozzájárult olyan nagyszabású hadműveletek végrehajtásához, mint a Magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata.

A Népgazdasági Tanács csakúgy, mint Szovjet-Oroszországban a Népgazdaság Legfelsőbb Tanácsa, kezébe vette az egész gazdasági élet irányítását. A Népgazdasági Tanácsba beolvadtak mindazok a népbiztosságok, melyek eddig a gazdasági élet egyes ágait vezették, így a földművelésügyi, szociális termelési, közellátási, közlekedésügyi és pénzügyi népbiztosságok, valamint az általuk létesített különféle hivatalok és szervek.

A Népgazdasági Tanács nyolc főosztályból állt.⁵² Az I. főosztály feladata a termelés általános irányítása volt. A II. főosztály a mezőgazdasággal, a III. a bányászattal és az iparral, a IV. a pénzügygel, az V. a közellátással, a VI. a közlekedéssel és a hírközléssel, a VII. a munkaerő elosztásával, munkabér- és ármegállapítással és a VIII. a munkásvédelemmel foglalkozott.

A gazdasági élet területi irányítására a Kerületi Népgazdasági Tanácsokat és mellettük Kerületi Gazdasági Hivatalokat állítottak fel. Ezek szervezésénél igen nagy szerepe volt Rákosi Mátyás elvtársnak. A Népgazdasági Tanács

⁴⁸ 74. SzN. Hivatalos lap. május 10.

⁴⁹ 77. SzN. Hivatalos lap. május 15.

⁵⁰ A Népgazdasági Tanács (a továbbiakban NT.) 50 NT. sz. rendelete. Hivatalos lap. június 19.

⁵¹ FK. XCVII. Hivatalos lap. május 20.

⁵² 46 NT. Hivatalos lap. június 18.

gazdasági Tanács és a Kerületi Népgazdasági Tanácsok a tanácsállam egész gazdasági életét szerves egységbe fogták össze és olyan hatalmas lehetőségeket nyújtottak a hadigazdálkodás számára, melyről a burzsoá államokban álmodni sem lehetett. A Népgazdasági Tanácsnak döntő szerepe volt abban, hogy a Tanácsköztársaság anyagi erejének zömét a Vörös Hadsereg támogatására tudta összpontosítani oly mértékben, hogy az antanttól bőven ellátott ellenség állandóan a magyar csapatok anyagi fölényéről panaszkodott. Így pl. Hennoque tbk., az egyik cseh hadosztály francia parancsnoka Párizsba jelentette, hogy a magyar csapatok jól vannak felszerelve és ruházva. Nagymennyiségű kitűnő anyag felett rendelkeznek. De nem tudja, hogy az anyag honnan jön.⁵³ Ilyen és ehhez hasonló jelentések egymást érték. Még arra is gyanakodtak, hogy a Tanácsköztársaság a blokádnak ellenére külföldről kap hadianyagot, csak azt nem tudták megérteni, hogy mindez a munkások és parasztok szabad állama hatalmas életerejének köszönhető.

Az ipari termelés biztosításához, a hadianyaggyártáshoz és a közlekedéshez elsősorban a fűtőanyagokat, főleg a szenet kellett biztosítani. Az ország szénfogyasztása a következő volt:⁵⁴

Megnevezés	Mázsa
Vasutak	9 349 550
Ipar	28 861 716
Háztartás Mezőgazdaság Hajózás	9 448 924
Összesen:	47 660 190

Ez a mennyiség a legnagyobb fokú takarékossgal, a tervszerű elosztás megszervezésével, becslés szerint kb. egyharmaddal csökkenthető lett volna, ami annyit jelent, hogy naponta 830—840 vagon szén volt szükséges 100 mázsát számítva egy vagonra.

Szénbányáink közül a Pécs környékieket a jugoszláv intervenciók csapatok szállták meg, Salgótarján termelése pedig akadozott, mert hiszen hádműveleti területen feküdt.

⁵³ HIL. Vörös Hadsereg parancsnokság (továbbiakban VHP) iratai szám nélkül 51.

⁵⁴ Magyar Statisztikai Értesítő (továbbiakban M. St. É.). XXVII—XXIX. Athenaeum 1925. 150. o. Az adatok 1920-ra vonatkoznak, de számítási alapul fogadhatók, mert az ország akkori területe, a lakossága, és ipartelepeinek száma nagyjából megegyezett a Tanácsköztársaság területével.

A rendelkezésre álló bányák termelése Böhm adatai szerint a következőképpen alakult:⁵⁵

	1918. okt.	1919. jun. 23.	1919. jun. 26.
Tatabánya	372 vagon naponta	230	215
Tokod	25 „ „	25	25
Dorog	105 „ „	75	70
P. vörösvár	64 „ „	30	25
Környe	12 „ „	18	18
Ajka	26 „ „	18	18
Salgótarján	311 „ „	170	160
Boglyasalja	118 „ „	70	70
Borsod-csibai	169 „ „	50	70
Szászvár	21 „ „	15	15
Nagymányok	17 „ „	15	15
Egyéb	260 „ „	86	80
	1500 vagon naponta	802	781

A burzsoá szociáldemokrata kormány alatt 1918 októbertől 1919 márciusáig a termelés az 1918 októberi szintet 100%-nak véve 60%-ra esett, tehát a havi csökkenés 8% volt, addig a Tanácsköztársaság ideje alatt, a termelés csökkenése meglassult és június végéig nem egészen 8%-ot esett, tehát átlag havi 2%-ot.⁵⁶

A hiány természetesen mindig nőtt, a termelés a Tanácsköztársaság alatt a legminimálisabb napi szükségletnek csak 93—96 százalékát fedezte.

A széntermelés biztosítására a Tanácsköztársaság mindent megtett. Többek között az értékes szakmunkásokat igyekeztek a bányákban visszatartani, ezért megtiltották, hogy a Vörös Hadseregbe belépjenek.⁵⁷ A bányászok valóban csak akkor fogtak fegyvert, mikor már közvetlenül munkahelyeiket fenyegették az intervenciósi erők. Így 1919 májusában a salgótarjáni bányászok hősi harcban védték meg szeretett városukat.

⁵⁵ Böhm: Két forradalom tüzeiben. Népszava. 278. o.

⁵⁶ A termelés esésének okaival később fogok foglalkozni.

⁵⁷ 12 SzN. Hivatalos lap. április 5.

Ha fegyvert aránylag csak kevés alkalommal fogtak, annál megfeszítettebb munkát végeztek, néhol teljesen megállították a termelés további csökkentését, sőt néhány helyen sikerült az előzőhöz képest emelni is a teljesítményt. (Pl. Nagymányok, Szászvár, Borsod-csibai.) De az egyes eredmények ellenére is a szénbányászat termelése tovább csökkent.

A kőolaj és a belőle előállított termékek, egyes nyersolajfűtésre berendezett gépek, a gépkocsiszolgálat és a légierő üzemeltetéséhez feltétlenül szükségesek voltak, de fontosak voltak a belőle előállítható vegyi alapanyagok is. 1919-ben Magyarországon ismert kőolajforrások nem voltak. Ezért az országban elfekvő készleteket a legszigorúbban számba kellett venni és elosztásukat feszesen meg kellett szervezni. Mivel a kőolaj elsősorban közvetlenül hadicélokot szolgált, ezt a feladatot a hadügyi népbiztosság vette a kezébe. Március 28-án kelt rendelete értelmében az elfekvő kőolajkészletek mennyiségét, minőségét és tárolási helyét be kellett jelenteni.⁵⁸ Az így számbavett készletek feldolgozását a budapesti és az almásfűzitői finomító végezte. A rendelkezésre álló mennyiség, ha szűken is, a legnagyobb fokú takarékoság mellett — amire számos rendelet hívta fel a figyelmet — a szükségleteket biztosította, bár a repülő- és „autó”-századok tevékenységét az üzemanyaghiány többször korlátozta, nagyobb zökkenő mégsem volt.

A fémek közül a haditermelés szempontjából legfontosabb a vas. A Tanácsköztársaság csak a Borsod megyei vasérclelőhelyekkel rendelkezett. Ezek június elejéig a cseh burzsoá csapatok birtokában voltak és csak a Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata során szabadultak fel. Csak ezután indult meg a termelés, de az ércbányászat — többek között azért, mert a bányák területe továbbra is veszélyeztetett maradt — mindvégig akadozott. A kohó-, vas- és acélművek nagy része is Borsodban összpontosult Ózd—Diósgyőr területén.⁵⁹ Volt azonkívül egy acélmű Salgótarjánban és a csepeli gyárban is.

Ezek közül azonban csak a csepeli dolgozhatott zavartalanul, mert Észak-Magyarország térségében egész május végéig harcok voltak, sőt a két előző város hosszabb ideig ellenséges megszállás alatt volt és csak a május 20—21-i harcok folyamán szabadult fel. Salgótarján munkásai a város védelménél, a diósgyőriek az 1., az ózdiak pedig az 5. vörös hadosztály soraiban hősiesen harcoltak, de a termelés május végéig majdnem teljesen szünetelt. Csak ekkor indult meg, de mindvégig nem vált számottevővé. Az országban lévő nyersvas és ócskvas készletek azonban a legszükségesebb nyersanyag mennyiségét biztosí-

⁵⁸ 94479/14. sz. Szabályrendeletek. 21. szám, 1919. ápr. 2. 100 o.

⁵⁹ 1919. február 16-án az ózdi kohóüzemnek 719 férfi és női munkása volt. Az üzem szénhiány miatt szünetelt.

Az ózdi vas- és acélgárnak február 22-én 2910 férfi és 190 női munkása volt. Ugyanakkor a borsodnádasi lemezgyárnak 684 férfi és 19 női munkása volt. A hengerműben az üzem szénhiány miatt csak részben indult meg, és pedig egy hengersonon három állvánnyal. HIL. Poig. forr. iratai. 29.

tani tudták. Ugyancsak a hulladékanyagok gyűjtésével tudták némileg biztosítani a réz, ólom, ón és egyéb fémszükségeket.⁶⁰

A gyűjtés mennyiségét hozzávetőleg sem tudjuk megállapítani, de elég jelentős lehetett, mert a Tanácsköztársaság bukása után az antant-hatalmak a csepeli gyárban 1 209 439 kg színes és ritka fémeket, valamint 520 420 kg feldolgozott acélt foglaltak le.

Az északi iparvidék akadozó termelése miatt a fémfeldolgozás központja a csepeli gyár lett. A gyár ezidőben 6551 munkást és alkalmazottat foglalkoztatott az 1913-as 3000-rel és a háború alatti 25 000-rel szemben. A gyárban 770 gép működött, összesen 37 357 lóerővel. A gyár négy osztályra tagozódott. Az első színes és ritka fém megmunkálással foglalkozott, többek között vörös- és sárgaréz, bronz, ón, horgany, alumínium megmunkálásával. A második volt a tulajdonképpeni acélmű, a harmadik a megmunkáló, a negyedik a gyalogsági és tüzérségi lőszer mű.

Az első osztály lelke az elektrolitikus rézejtő telep volt, mely öreg fémből napi 10 tonna tiszta vörösréz volt képes előállítani. A második osztály öt Martin-kemencével rendelkezett, kemencénként 30—35 tonna teljesítménnyel, és egy elektromos kemencével 6 tonna teljesítménnyel. A durva hengermű napi 100 tonna, a finom hengermű pedig 50 tonna megmunkálásra volt képes.⁶¹

A salgótarjáni acélgár termelése a Tanácsköztársaság létrejöttékor ugrásszerűen emelkedett, de később a harcok miatt nagyon ingadozott. Főleg a májusi termelés volt alacsony, mikor a küzdelem a város határában dült és a munkások zöme fegyverrel a kézben védte munkahelyét. A termelés félkészáruban a következőképpen alakult.^{61a}

február	7815 80 q
március	13 536 97 q
április	17 298 51 q
május	3228 40 q
június	5240 97 q
július	5935 74 q

A májusi holtponthoz után a termelés tehát lassan emelkedett, de a legjobb, legöntudatosabb szakmunkásainak katonai szolgálatra való bevonulását a gyár kiheverni csak nehezen tudta. Mégis a csepeli gyárral és a lassan ismét meginduló ózdi, diósgyőri termeléssel együtt a hadiipar legegésőbb szükségleteit biztosítani tudta.

A gépipar zöme Budapest és Győr területén összpontosult. A gépipar gyártmányai békében gőzkazánok, gőzgépek, tartályok, hűtőber-

⁶⁰ 25 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápr. 2.

⁶¹ KGL WM. gyár iratai 1/1, 2/5.

^{61a} A. Munkásmozgalmi Intézet (továbbiakban M. M. I.) Salgótarjáni acélgár iratai. A. XV. 1/1917/2.

dezek, vegyipari és élelmiszeripari gépek, traktorok, más dugattyús erőgépek, szivattyúk, fecskendők, mezőgazdasági, malomipari gépek, bányá- és szerszámgépek, papíripari, textilipari, bőripari és nyomdaipari gépek és gépalkatrészek voltak. A csepeli gyáron kívül katonai szempontból legfontosabb a Ganz-komplexum volt. Ebbe tartozott a „Ganz. és Társa Danubius gép-, vagon- és hajógyár rt.”, a „Ganz-féle villamossági rt.”, „Schlick—Nicholson gép-, vagon- és hajógyár rt.”, „Magyar Motor- és Gépgyár rt.”, „Gép- és vasútfelszerelési gyár rt., Kistarcsa”, „Dr. Lipták és Társa vasipari rt.”, „Első Magyar Varrógép- és Kerékpárgyár rt.”. Ez a nehézipari komplexum a háború alatt, 1917-ben összesen 22 783 munkást és alkalmazottat foglalkoztatott, míg erőgépeinek lóerőszáma 24 102 volt.^{61b} Természetesen a munkáslétszám a Tanácsköztársaság ideje alatt lényegesen kisebb lehetett, hiszen 1919 júliusában a hat legnagyobb vas-, fém- és gépgyár a csepeli, a diósgyőri, a MÁVAG, a győri Vagon, a Fegyver- és Gépgyár rt. és a Ganz—Danubius együttesen 27 616 munkást foglalkoztatott. De még így is hatalmas jelentőségű volt. A Ganz-komplexum és a többi gépgyárak a tanáshatalom alatt részben folytatták a békegyártmányok termelésének felvételét, részben pedig hadianyagot gyártottak.

A *villamosenergia* előállítására terén 1919-ig Magyarország elég szegény volt. A rendelkezésre álló áramfejlesztő telepek a városok közvilágításán kívül nagyon kevés energiát szolgáltatottak. Így 1913-ban — az ország mai területén — csak 97,6 millió kwó-t termeltek. De a Tanácsköztársaság szűkös energiakészlete mellett megelégedésre és azok továbbfejlesztési lehetőségeire is számítani kellett. Ezért először április 13-án az elektromosipari cikkek árusító nagykereskedők készleteit foglalták le⁶² és számbavették az elektromos cikkek előállításával, villanszerelésével foglalkozó vállalatokat, üzemeket,⁶³ majd május 17-én köztulajdonba vették a villanyfejlesztő telepeket is.⁶⁴ Ezzel az ország teljes energiakészlete és az elektromosság felhasználásával kapcsolatos összes üzemek és készletek központi irányítás alá kerültek.

A hadigazdálkodás szempontjából a korszerű háborúban elsőrendű fontosságú a *vegyipar*, mely robbanó, ködképző anyagokkal, harcászokkal, festékekkel, gyógyszerrel, kenőanyagokkal, fotókémiai cikkekkel, műtrágyával, növényvédőkkel, textil- és bőripari szerekkel látja el a hadsereget és a háterszágot.

Ha a Tanácsköztársaság sikeresen akarta megívni honvédő háborúját, a vegyi ipart is központi irányítás alá kellett venni. A gyárak szocializálásakor a vegyi üzemeket is társadalmi tulajdonba vették,

^{61b} S. Sipos: Magyarország gyaripara az 1920-as években. Közgazdasági Szemle 1955. 7—8. szám.

⁶² 32 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápr. 13.

⁶³ 31 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápr. 13.

⁶⁴ 78 SzN. Hivatalos lap. 1919. május 17.

sőt az ipar és a honvédelem szempontjából fontosabbaknál nem tartották be a 20 munkásos határt, hanem a dolgozók létszámától függetlenül végrehajtották az államosítást.

Majd számbavették és zárolták a rendelkezésre álló vegyi anyag-készleteket. Elsősorban a hadifontosságú vegyi anyagokat, így április 1-én a koncentrált kénsavat, oleumot, glycerint, celluloset, kaucsukot, ként, ammóniákat, salétromsavat és salétromsavas sókat, valamint a fegyverzsírkészleteket.⁶⁵ A haditermelés számára zárolt vegyi anyagok sorát több ízben kiterjesztették,⁶⁶ így április közepére a hadifontosságú vegyi anyag készletek számbavétele és központositott elosztásának megszervezése nagyjából befejeződött.

Ezzel párhuzamosan folyt a hadsereg és a lakosság egészségügyi ellátása szempontjából fontos gyógyszervegyészeti gyárak számbavétele,⁶⁷ egyes fontosabb gyógyszerek kiadásának korlátozása⁶⁸ is. Számítva arra, hogy a harcok sebesültjeinek ellátásához sok kötszerre lesz szükség, május 29-én annak felhasználását is korlátozták.⁶⁹ Így biztosítani tudták a rendelkezésre álló egészségügyi készletek egyenletes elosztását.

⁶⁵ 4 SzN. Hivatalos lap. 1919. ápr. 1.

⁶⁶ 17 SzN. Hivatalos lap. április 7., 27. és 28. SzN. Hivatalos lap április 13.

⁶⁷ XLVII. FK. Hivatalos lap. április 9.

⁶⁸ LXI. FK. Hivatalos lap. április 17. a munkaügyi és népjóléti népbiztoság (továbbiakban MNN.) 41. MNN. számú rendelete. Tanácsköztársaság. Hivatalos lap máj. 27.

⁶⁹ 43 MNN. Hivatalos lap máj. 29.